

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ ETKİNLİĞİ: DOĞU MARMARA KALKINMA AJANSI (MARKA) VE ÇUKUROVA KALKINMA AJANSI (ÇKA)*

Doğukan Salih KUTLUTÜRK¹

Doktora Öğrencisi

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-mail: dogukan_k@hotmail.com

ORCID ID : 0000-0002-3716-8566

Ayhan ORHAN

Prof.Dr.

Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: aorhan@kocaeli.edu.tr

ORCID ID : 0000-0002-8109-4306

Öz

Çalışmada, bölgesel kalkınma ajanslarının Türkiye'deki bölgesel ve makro ölçekteki kalkınmaya etkisi, Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA) ve Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA) örnekleri üzerinden saptanmaya çalışılmıştır. Türkiye'de bölgesel kalkınma ajansları, 2000'li yıllarda küreselleşme ile birlikte Türkiye ile AB arasındaki uyumlaştırma sürecinin ön plana çıkması, yönetim ve bölgesel politikaların önem kazanması ve buna bağlı olarak merkezden yönetilen kalkınma politikalarının terkedilmesine bağlı olarak faaliyet göstermeye

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** dogukan_k@hotmail.com

Atf (APA): Kutlutürk, D. S. & Orhan, A., (2021), Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Etkinliği: Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA) ve Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA), Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 13 (2): 210-244., <https://doi.org/10.53881/hiad.1030220>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

başlamıştır. Bölgesel kalkınma ajansları, sorumlu oldukları bölgelerde mikro ölçekli kalkınma politikalarında temel aktör olarak görevlerini yerine getirmektedirler. Bölgesel kalkınma ajansları, bu çerçevede bölgesel kalkınmayı sağlayarak tabandan tavana anlayışıyla bölgelerin rekabet gücünün arttırılması ve potansiyellerinin ortaya çıkartılmasını sağlamaktadır. Türkiye’de bölgesel kalkınma ajanslarının 2000’li yıllar ile birlikte kalkınma politikalarında temel aktör olmaları ve buna bağlı olarak yerel ihtiyaçların gene yerel aktörlerin katılımıyla uygulamaya konulması bu tür kalkınma politikalarının etkin ve başarılı olduğu görüşünü ortaya koymaktadır. Yönetişim olgusu ile birlikte ajansların yapısında, genel yönetimde bulunan valilerin yanı sıra yerel yönetimden belediye başkanları, üniversite temsilcileri ve sanayi ve ticaret odasının temsilcilerinin bulunması, ajanslarda alınan kararların daha şeffaf ve ihtiyaca yönelik olduğunu da göstermektedir. Bu kapsamda, bölgesel kalkınma ajansları, bölgelerdeki ekonomik, sosyal ve kültürel kapsamdaki ihtiyaçlara göre proje teklif çağrılarında bulunarak, fizibilite, mali ve teknik alanlarda projelere destek vermektedirler. Tüm bu bilgiler ışığında çalışmada, benzer destek bileşimi bulunan iki kalkınma ajansının verdiği destekler ve bölgedeki insani gelişim endeksi ile ifade edilen kalkınma oranları ele alınacaktır. Bu kapsamda, Devlet Planlama Teşkilatı eliyle uygulanan makro kalkınma politikaları ve bölgesel kalkınma ajansları eliyle uygulanan mikro kalkınma politikaları dönemlerindeki bölgesel kalkınma oranlarının gelişimi karşılaştırılarak fayda – maliyet analizi yapılacaktır. Böylece, bölgesel kalkınma ajanslarının bölgesel kalkınmadaki etkinliği belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Bölgesel Kalkınma, Bölgesel Kalkınma Ajansları, Kalkınma Politikası, Yerel Politikalar, İnsani Gelişim Endeksi*

Alan Tanımı: *Bölgesel Kalkınma*

EFFECTIVENESS OF REGIONAL DEVELOPMENT AGENCIES: EAST MARMARA DEVELOPMENT AGENCY (EMDA) AND ÇUKUROVA DEVELOPMENT AGENCY (ÇDA)

Abstract

In this study, the effects of regional development agencies on the development on Turkey's regional and macro scale investigated by the samples of East Marmara Development (MARKA) and Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA). Regional development agencies in Turkey started to operate in 2000s, due to harmonization process between EU and Turkey and rapidly globalization and governance processes. Depending of these situations, centrally managed development policies

lose their importance and idea of local development replaced those sorts of policies. Local development agencies fulfill their duties as a main actor of local micro scaled development policies. Local development agencies, providing local development by increasing competition power of regions and unlocking their potentials with bottom-up mentality. As local development agencies started to be a main actor of development policies in Turkey since the 2000s providing the local development in region more successfully by procuring local needs in effective way. In addition to the governors in the general administration of agencies, the presence of mayors from the local government, representatives of universities and representatives of the chamber of industry and commerce, show the concept of governance. Due to the decisions taken by governance concept, agencies implementations were more transparent and focused on the needs. In this context, regional development agencies provide various supports by call for proposals in feasibility, technical and financial areas. Due to all information given above, the supports given by two development agencies with similar support structures their regions' development rates, shown in the human development index, are examined. In this context, cost-benefit analysis will be carried out by comparing regional development rates in the period of macro development policies implemented by the State Planning Organization and micro development policies implemented by regional development agencies. Thus, the effectiveness of regional development agencies in regional development will be examined and determined.

Key Words: *Regional Development, Regional Development Agencies, Development Policies , Regional Policies, Human Development Index*

JEL Codes: *O10, O11, O15, P25, R11, R58*

I. GİRİŞ

İktisat literatürü incelendiğinde kalkınma olgusu genel anlamda, bir ülkede gerek ekonomik gerek sosyal gerekse kültürel yapının iyileştirilerek, toplumdaki insanların yaşam standartlarının yükseltilmesini içeren bir süreçtir olarak tanımlanmaktadır. Özellikle büyüme olgusunun aksine kalkınmanın uzun bir süreç içermesi ve toplumdaki pek çok alanda yapısal değişikliklere yol açması özellikle ekonomik büyümenin ve gelişmenin temeli için kaçınılmaz bir süreç olduğunu göstermektedir. Büyüme sürecinin sonucu olarak ekonomide oluşturulan mal ve hizmetlerin özellikle bölgeler ve sektörler arasında eşit dağılmaması, bölgesel dengesizlik ve bölgelerarası kalkınmışlık farklılıklarının iktisadi tartışmalarda yer almasına sebep olmuştur.

Bir ülke ekonomisinde bölgesel gelişmişlik farklılıklarının bulunması, ülkede uygulanan kalkınma politikalarının etkin olmadığına göstergesi olmakla birlikte söz konusu ekonomide makroekonomik politika amaçlarının başarılı bir şekilde gerçekleşmediğini göstermektedir. Türkiye’de, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren planlı kalkınma dönemine kadar bölgesel kalkınma politikaları ikinci planda tutulmuş asıl amaç savaş sonrası ulusal ekonominin toparlanması için ulusal kalkınmanın ön planda olması gerektiği savunulmuştur. 1960’lı yıllardan itibaren Devlet Planlama Teşkilatı aracılığıyla birlikte kalkınma politikalarında bölgesel kalkınmaya ilişkin çeşitli vurgular yapılmış olsa da bu dönemde de bölgesel kalkınma sadece, ulusal kalkınma yolunda bir amaç olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda, ulusal kalkınmada istenilen hedeflerin gerçekleştirilmesi için bölgesel eşitsizliklerin kaldırılması gerektiği savunulmuştur. Türkiye’de bölgesel kalkınma politikalarının, söz dönemde arka planda tutulması bölgesel farklılıkların daha fazla artmasına sebebiyet vermiş ve bölgesel anlamda kalkınma politikalarını engelleyici rol oynamıştır.

Türkiye’de, bölgesel kalkınma politikalarında temel aktör olan bölgesel kalkınma ajanslarının kuruluşu Dünya’daki trende göre geç kalınmış bir süreci kapsamaktadır. Planlı kalkınma döneminde altyapısı oluşturulan Güneydoğu Anadolu Projesi kapsam olarak bölgesel kalkınma ajanslarını andırır da Türkiye’de bölgesel kalkınma ajanslarının faaliyet göstermeye, 2006’da yürürlüğe konulan “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” kanunu ile birlikte başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye’de kalkınma politikalarının eksenini merkezden yerele doğru kaymış ve bölgesel kalkınma ajanslarının eliyle kalkınma uygulamaları gerçekleşmeye başlamıştır.

Çalışmada, kalkınma ajanslarının bölgeler itibariyle kalkınmaya etki düzeyleri ölçülerek kalkınma ajanslarının kuruluş yapıları itibariyle amaçlarını gerçekleştirme seviyeleri saptanmaya çalışılmıştır. Böylece bölgesel kalkınma ajanslarının kalkınma yolunda sağlamış oldukları desteklerin makro kalkınma politikaları karşısında başarısı MARKA ve ÇKA ekseninde incelenmektedir.

2. KALKINMA OLGUSU

Kalkınma; büyümenin sağlanması, etkinlik ve verimlilik olgularını kapsayan ekonomik, sosyal, kültürel ve kurumsal işleyişi düzenleyen bir süreç olarak ifade edilmektedir. Kalkınmanın açıklanması ve ölçülmesi için insani gelişmişlik endeksi başta olmak üzere pek çok ölçüt belirlenmiştir. Dünya Bankası (IBRD)’nin ifadesine göre kalkınma; insanların hayat standartlarının iyileştirilme amacı ve bu amacı gerçekleştirmeye yönelik izlenen süreçtir (Kumcu S. Y. , 2019.).

Todaro ve Smith'e göre kalkınma yaşam standartlarının daya iyi hale getirilmesi ve daha insancıl yaşam anlamına gelmektedir. Daha insancıl yaşam ise üç basit kavram ve merkez değer üzerine şekillenmiştir. Bu değerler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Todaro ve Smith, 2015):

- Bu değerlerden birincisi, kişilerin hayatını devam ettirebilmesi için temel ihtiyaçlara ulaşma olanağının artmasıdır. Diğer bir ifade ile kalkınma sürecinin ve bu süreçteki ekonomik faaliyetlerin, insanlara barınma, gıda, sağlık ve korunma ihtiyaçlarını sağlayacak şekilde gerçekleştirilmesidir.
- İkincisi, iktisadi uygulamaların, insanların kendini değerli ve saygın hissettirecek yani diğer kişiler tarafından sadece üretimde kullanılan bir araç olarak görülmecek şekilde gerçekleştirilmesidir. Denis Goulet'in belirttiği gibi kalkınma, toplum içerisindeki saygınlığı kazanma için önemli ve hatta vazgeçilmez bir araçtır.
- Üçüncüsü ise, kişilere toplum içerisinde seçme özgürlüğü vererek farklı alternatifleri seçebilmeleri hakkına sahip olmalarını sağlayacak politikalarıdır.

Yukarıda bahsedilen tüm bu değerler kapsamında kalkınmanın çerçevesini oluşturan ve kalkınmanın temel amacı olan unsurlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2017) :

- Yoksulluğun ortadan kaldırılması,
- Gıda güvenliğini sağlanması, gıda yetersizliği ve açlığın ortadan kaldırılması,
- Sağlık hizmetlerine erişilebilirliğin artırılması,
- Eğitim kalitesinin artırılması ve eğitim hizmetlerine erişilebilirliğin artırılması,
- İnsanların güvenli bir şekilde yaşamasının sağlanması,
- Çevresel değerlerin korunması ve etkinliğinin artırılması,
- Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması,
- İstihdam alanının oluşturulması ve ekonomik büyümenin ekonomik kalkınmayla desteklenecek şekilde sağlanması,
- Kentsel altyapı sorunlarının giderilmesi,
- İklim değişikliği ve biyolojik çeşitliliğin azalmasına karşı mücadelenin geliştirilmesi,
- Küresel açıdan adaletin sağlanmasıdır.

Kalkınmanın çeşitli amaçları barındırması ve çok yönlü bir süreci içermesi ekonomik, sosyokültürel ve çevresel değişkenlere uygun yöntemlerle ölçülmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Örneğin, sağlık ve eğitim altyapısının geliştirilmesi ve bu hizmetlere erişim düzeyi, ortalama yaşam süresi, kişi başı gelir düzeyi ve çevresel faktörlere ilişkin tahribat düzeyi gibi pek çok değişken kalkınmanın ölçülmesinde kullanılan değişkenler arasında bulunmaktadır. Tüm bu ölçümleri içeren ve kalkınma düzeyinin ülkeler ve bölgeler bazında ölçülmesi amacıyla geliştirilen güncel endeks, insani gelişim endeksi olarak ifade edilmektedir. İnsani gelişim endeksi, kalkınma seviyesinin ölçülmesinde nicel faktörler olan kişi başına gelir düzeyi gibi ekonomik faktörleri içerirken kalkınmanın ölçülmesinde tek başına yeterli olmamaktadır. Bu endeksin yanında gelir dağılımı adaletsizliği, yoksulluk, üretilen mal ve hizmetlerin kullanım şekli gibi unsurların da kalkınma seviyesinin belirlenmesinde dikkate alınması gerekmektedir (Sen ve Anand, 1997).

İnsani gelişmişlik endeksinin temelleri, 1990 yılında iktisatçı ve siyasetçi Mahbub ul Haq ve oluşturduğu ekibi ile birlikte hazırladığı insani gelişme raporlarına dayanmaktadır. Raporun temelini oluşturan insani gelişmişlik olgusu ise Amartya Sen tarafından oluşturulan yapabilirlik yaklaşımına dayanmaktadır. Bu yaklaşımla birlikte refah ekonomisine yönelik yoksulluk, eşitlik, kalkınma ve kişisel refah gibi olgular üzerinden eleştirilerde bulunmuştur. Sen'in yaklaşımına göre toplumun başarısı bireylerin sahip olduğu özgürlük seviyesine ve yapabilirliklerine bağlıdır (Gürses, 2009, s. 341). Bu kapsamda kalkınmayı ölçmede kullanılacak ölçütlerinde bunun gibi sosyal, kültürel vb. unsurları içermesi gerekmektedir. 2000'li yıllarda ise gerek, devletler gerek sivil toplum kuruluşları gerekse çeşitli medya oluşumları tarafından çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır.

2000'li yıllarda insani gelişim endeksinin tek başına kalkınmayı ölçmede yeterli olmadığı ve endeksi oluşturan bileşenlerin kalkınmanın tüm ölçütlerini içermediği görüşü yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda, insani gelişim endeksinin kapsamının geliştirilmesine yönelik Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 2015 yılında İnsani Gelişme Raporu hazırlanmıştır. Raporda, insani gelişim endeksinin bileşenlerinin daha da detaylandırılması gerektiği ve insanların eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşmaları ve buna bağlı okul – yazarlık düzeylerinin artması ve uzun ve sağlıklı yaşama sahip olmalarını içeren unsurlarında endekste olması gerektiği belirtilmiştir (Ataseven ve Bakış, 2017).

2.1.Bölgesel Kalkınma ve Dengesizlik

Bölgesel kalkınma en genel ifadeyle, bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal fırsat eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik izlenen uygulamalar bütünüdür. Bölgesel kalkınma politika ve uygulamalarının başarılı olması için öncelikle bölgelerin potansiyellerini belirlemek ve bu potansiyellere uygun olarak geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, görece geri kalmış ve dezavantajlı bölgelerde istihdam düzeyini ve niteliğini artırıcı iktisat politikalarının yanı sıra sağlık altyapısını geliştirmeye, kültürel faaliyetler sağlamaya ve demografik özellikleri iyileştirmeye yönelik sosyal politikalarla da bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak mümkün olmaktadır (Zengin, Başkurt ve Es, 2014).

İktisat ve kalkınmaya yönelik dizin incelendiğinde, bölgesel kalkınmaya yönelik ilk çalışmaların Roma Anlaşması'na dayandığı gözlemlenmektedir. Özellikle Avrupa Tek Senedi'nde açıkça tanımlanmasa da kalkınma sürecinin kapsamı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, ekonomik kalkınma sürecinin ülkenin her bölgesinde eşit ilerlemeye neden olmadığı ve kalkınma sürecinin bölgelerde farklı düzeylerde gerçekleşebildiğinden bahsedilmiştir. Farklı bölgelerde meydana gelen kalkınma sürecinin ekonominin genelinde kalkınmayı oluşturacağı vurgulanmıştır (Yiğit ve Maden, 2019).

1980'li yıllarda teknolojinin gelişmesi ve küreselleşmenin hız kazanması ile birlikte ülkelerin uygulamış oldukları toplumsal kalkınma politikalarının ülkelerin her bölgesinde aynı etkiyi ve başarıyı sağlayamadığı gözlemlenmektedir. Geleneksel kalkınma yaklaşımının ülkelerin sadece belirli bölgelerinde başarılı olmaları, kalkınma uygulamalarının da içerik olarak değişimini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, yerele yönelik yapılan kalkınma politikalarının yerelden başlayarak tabandan tavana bir yaklaşımla birlikte ulusal düzeye doğru kalkınma sürecinin önünü açacağı görüşü ön plana çıkmıştır. Bölgesel temelde kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve bölgelerin kalkınma potansiyelinin ortaya çıkartılmasını içeren kalkınma politikasında temel aktör olarak bölgesel kalkınma ajansları ortaya çıkmaktadır.

Bölgesel kalkınma ajansları, kalkınmasını tamamlamış ülkelerde geri kalmış bölgelerin altyapı ve bölgesel kalkınma sürecinin sürdürülebilir olmasını sağlarken, kalkınmakta olan ülkelerde ise büyüme sürecine destekleyici bir kalkınmanın gerçekleşmesinde rol oynamaktadır. Bölgesel kalkınma ajansları, esas olarak bölgelere özgü kalkınma sorunlarının, söz konusu bölgelere özgün yaklaşım ve uygulamalarla çözüleceği anlayışıyla kurulmuşlardır. Bu bağlamda, kalkınmaya yönelik ulusal düzeyde alınan karar ve politikaların bu bölgelerdeki ekonomik ve sosyal durum ile uyumu gerekmektedir. Aksi halde, ulusal

düzeyde alınan kararların bölgesel kalkınmada başarılı olması beklenmemektedir. Yerelde kalkınmanın sağlanması ve yerelin kalkınma kapasitesinin ortaya çıkartılması, o bölgedeki altyapının oluşturulması ve geliştirilmesi ile girişimcilere hazır hale getirilerek ekonomik olarak potansiyelinin ortaya çıkarılması sonucu olacaktır. Bu kalkınma süreci ise, belediyelerin, sivil toplum kuruluşlarının, sanayi ve ticaret odalarının, organize sanayi ve serbest ticaret bölgelerinin ve bölgesel kalkınma ajanslarının yönetişimi sayesinde olmaktadır (Yılmaz ve Efşan, 2019).

Kalkınma ile ilgili önemli rol üstlenen OECD ve Dünya Bankası çalışma raporlarında yerel kalkınmanın aşağıdaki unsurları kapsamı gerektiği üzerinde durmuşlardır (Sayın, 2006, s. 348);

- Yerel kalkınma içerisinde bulunan tüm aktörler sahip oldukları kaynakları işbirliği kapsamında kullanarak kalkınma için yönlendirmelidirler,
- Yatırımcılar ve girişimcileri teşvik edecek iş dostu çevre anlayışının belirlenmesi gerekmektedir,
- Yerel kalkınmanın sağlanması amacıyla ortak hedeflerin saptanması gerekmektedir,
- Kalkınmanın sağlanmasında insan ve çevre ilişkileri dışlanmamalıdır,
- Yerel altyapının geliştirilmesi gerekmektedir,
- Sanayileşme, araştırma geliştirme faaliyetleri ve teknolojinin geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar teşvik edilmelidir,
- Sosyal ve kültürel altyapı kalkınma süreci ile içselleştirilerek güçlendirilmelidir,
- Paydaşlar arasındaki yönetim ilişkileri güçlendirilmelidir.
- Kalkınma, insanların hayat standartlarını ve refahlarını arttıracak bir çerçevede gerçekleştirilmelidir.

3. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye Cumhuriyeti, ilk kurulduğu andan itibaren “muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkma” hedefini belirlemiştir. Bu hedefe ulaşılmasında ise belirlenen unsurlardan biri de ülkenin sahip olduğu kaynakların dengeli bir biçimde ülkenin içinde bulunan her bölgeye dağıtılmasından geçmektedir. Bu

sebeple, özellikle doğu bölgesi başta olmak üzere oluşturulan bu kaynaktan yeterince faydalanamayan bölgelere ilişkin politika yapılmalı ve uygulamalarda bulunulmalıdır. Özellikle, batı bölgesinin, diğer bölgelere kıyasla ekonomik ve sosyal anlamda daha gelişmiş olması Türkiye’de bölgesel dengesizliğin olduğunu göstermekte ve bu durumda bölgesel politikaların ön plana çıkmasına neden olmaktadır (Altıntaş, 2016, s. 18).

1923 – 1929 yıllarını kapsayan cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ekonomisinde kalkınma politikaları özellikle özel girişimin desteklenmesi ve piyasa koşullarını şekillendirmesi çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu bağlamda, ekonomide piyasa hareketliliğini sağlayan kurumlar da özel girişimi teşvik edecek biçimde oluşturulmuştur. Bu süreçte İzmir İktisat Kongresi kurulmuş ve bahsedilen amaç ve ilkeler çerçevesinde savaş sonrası dağılan ekonomik yapı ve faktörlerin toparlanması temel amaç edinilmiştir (Özçelik ve Tuncer, 2007).

1929 yılında Büyük Buhran’ın patlak vermesi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de liberal ekonomik politikaların terkedilmesi ve devletçiliğin ön planda olduğu korumacılık politikalarının boy göstermesine neden olmuştur. 1940’lı yıllara kadar devam eden korumacılık düşüncesi dönemi içerisinde Beş Yıllık Sanayi Planları oluşturulmuş ve bu kapsamda ekonomik kalkınma ülke içerisinde sanayiciliğin gelişmesi yoluyla sağlanmıştır. Bu dönemde uygulanan beş yıllık kalkınma planlarının bölgesel kalkınmaya yönelik önemli planlar olduğunu belirtmek gerekmektedir. Söz konusu planlar kapsamında artış gösteren bölgesel eşitsizliklerle mücadeleye ilişkin kalkınmada öncelikli bölgeler, il kalkınma planları ve ulusal planlarda bölgesel kalkınmaya yer verilmesi gibi çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu dönemde yapılmış olan tüm uygulamalara rağmen Doğu Anadolu bölgesinde ulaşım ağının gelişmemesi ve nüfusun doğudan batıya göç etmesi üzerine bölgelerarası eşitsizlik daha yüksek seviyelere çıkmış ve doğuda yapılan yatırımların seviyesi bu bölgenin kalkınması için yeterli düzeyde olmamıştır (Ayna, 2011, s. 42 - 43).

Bu dönemde uygulamaya konulan, ilk iki beş yıllık kalkınma planında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan sektörlerde teşvik esas alınmıştır. Bölge bazında incelendiğinde, her bir coğrafya içerisinde bulunan ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörlerin seçilmesi esas alınmış ve bu bağlamda geri kalmış bölgelere ek bir yatırımın teşvik edilmesi amaç edinilmiştir. Fakat bu kalkınma planlarında belirlenen bölgeler incelendiğinde, Doğu Marmara (sanayi), Çukurova (tarım ve sanayi), Zonguldak (sanayi) ve Antalya (turizm ve tarım) karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgeler o dönemde zaten görece kalkınmış bölgeler olmakla birlikte o dönemde bölgesel farklılıkların azaltılmasından ziyade ulusal kalkınma

hedefine ulaşma ön plana konulmuştur (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği [TÜSİAD], 2008).

Türkiye, 2. Dünya Savaşı'nın içerisinde her ne kadar rol almamış olsa da savaşın etkileri özellikle ekonomik anlamda pek çok olumsuzluğu beraberinde getirmiştir. 2. Dünya Savaşı gerek devletçilik modelinde alınan tedbirlerin tam uygulanamamasına gerekse sosyoekonomik yörüngede meydana gelen değişimlere sebep olmuştur. 1940'lı yıllarda Türkiye ekonomisinde bir yandan ithalat düzeyinde daralma diğer yandan üretim düzeyinde düşüş meydana gelmiştir. Bu dönemde ekonomide devletçiliğe yönelik uygulamalar devam etmiş ancak sanayiye yönelik yatırımlar büyük oranda terkedilmiştir. Bütçe savaştan dolayı savunma sektörüne yönelik kullanılmıştır.

1950'li yıllara kadar olan süreçte liberal ekonominin ve devletçiliğin bulunduğu karma ekonomik yapı uygulanmış ve böylece savaş sonrasında ortaya çıkan tahribatın giderilip ülkenin bütüncül kalkındırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak uygulanan bu politikalar kapsamında doğu ve batı arasındaki kalkınmışlık düzeyi daha da açılmıştır

1950 öncesi Türkiye'de uygulanan kalkınma politikaları incelendiğinde, bölgesel kalkınmaya yönelik çalışmaların yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir. Bu dönemlerde kalkınmada ağırlıklı olarak kamu sektörü ön plana çıkmış ve bölgesel kalkınmadan ziyade endüstriyel kalkınmaya önem verilmiştir. Cumhuriyet'in ilerleyen zamanlarında nüfusun belirli bir bölgeden ziyade ülke genelinde yayılması ve belirli merkezlerde yatırımların toplanması uygulamalarında bulunulmuştur. Özellikle İstanbul ve Marmara Bölgesi'nin dışında, İç Anadolu ve Ege bölgelerine sanayi tesislerinin kurulması ve Ankara'nın başkent yapılması bu uygulamalara örnek teşkil etmektedir. Ancak buna rağmen özellikle Marmara Bölgesi'nde yatırımların yüksek düzeyde toplandığı ve bu yatırımlardan doğunun yeterli pay alamadığı gözlemlenmektedir (Savrul, 2012, s. 155).

1950 ve 1960 arasındaki dönemde gerek dünya ile ekonomik faaliyetlerin artması, gerekse İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na üyeliklerle birlikte liberal uygulamalara ağırlık verilmiştir. Ancak bu kapsamda özel kesim yatırımları yine gelişmiş bölgeler arasında gösterilen Marmara Bölgesi'ne yönlendirilmiştir. 1960'lı yıllara doğru Anadolu'da da yayılım politikası çerçevesinde her il sınırında bir fabrika düşüncesi ile hareket edilmiştir. Bu dönemde kalkınma politikalarının liberal kapsamda yapılması gerektiği savunulmasına rağmen dış koşullarda meydana gelen gelişmelerden dolayı mal ve hizmetin üretim ve dağıtımını devlet tarafından yapılmaya devam edilmiştir (Tokatlıoğlu ve Öztürk, 2008: s. 158). 1950'li yıllarda bölgesel

planlamaya yönelik çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında en önemlileri 1957 yılında Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı Bölge Planlama Müdürlüğü'nün kurulması ve 1958 yılında İmar ve İskan Bakanlığı ve bu bakanlığa bağlı Planlama ve İmar Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıdır. Planlama ve İmar Müdürlüğü ile birlikte bölgesel kalkınmaya yönelik planlamalar yürürlüğe konulmuş ve planlı kalkınma döneminde bölgesel kalkınma politikalarının yönelik ön adım atılmıştır. Tüm bu bahsedilen süreçler 1961 anayasası ile birlikte kurulması planlanan Devlet Planlama Teşkilatı'nın zeminini oluşturan çalışmalardır (Akarçay, 2009, s. 32).

1960'lı yıllarda uygulanan sanayi ve kalkınma politikaları belirli plan ve programlar kapsamında yapılmıştır. Bu politikaların bir programa bağlı olarak gerçekleştirilmesinde önceki dönemlerde uygulanan sanayi planlarının başarıları, makroekonomik politikaların koordine edilmesinin gereği ve uluslararası kuruluşlardan kaynak sağlanması amacıyla bu kuruluşların ülkedeki yatırım politikalarının plana bağlanması isteği etkili olmuştur. 1961 Anayasasındaki 41. Madde ile birlikte devletin kalkınma politikalarını uygulama ve bölgeler arasındaki dengesizliğin giderilmesinde temel görev Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'na verilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2002).

DPT'nin kurulması ile birlikte ithal ikameci uygulamalar başta olmak üzere genel kalkınma politikalarının işleyişi bu kuruma devredilmiştir. İçsel ve dışsal gelişmelerin nezdinde özellikle ithal ikameci politikalara ağırlık verilmesinin temel nedeni, liberal uygulamaların ön plana çıkması sonucu ödeme krizlerinin patlak vermesi ve bu uygulamaların sürdürülemez olmasıdır. Özellikle ithal ikameci kalkınma modelleri ile birlikte gerek ülke içerisinde gelişmekte olan sanayi kollarının korunması gerekse bu kollara çeşitli rantlar sağlanması iç piyasada istenilen koşulları oluşturmuştur. Böylece DPT eliyle yapılacak kalkınma planları kapsamında sermayenin ihracı sağlanmış olacak ve uluslararası pazarda yerel endüstrilerin rekabet gücü artacaktır (Yıldırım N. , 1998, s. 15 - 16).

Özellikle 1960 öncesinde uygulanan bölgesel kalkınma uygulamalarının yeterli etki oluşturamaması dönemin siyasi ve ekonomik koşullarından kaynaklanmaktadır. DPT'nin oluşturulması ile birlikte bölgesel planlama uygulamalarına ağırlık verilmiş ve beş yıllık kalkınma planları ile beraber yeni bir kalkınma politikası uygulamaları başlamıştır. Bu planların temel hedefi, bölgesel dengesizliklerin azaltılması ve kalkınma politikalarının dengeli bir şekilde uygulanmasını sağlamaktır. Planlı kalkınma dönemi ile birlikte bölgesel kalkınmanın sağlanmasına dair pek çok bölgesel kalkınma uygulaması geliştirilmiştir. 1960'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar olan uygulamalar; bölgesel

kalkınma planları, kırsal yörelere yönelik kalkınma projeleri, bölgesel yatırım teşvikleri, kalkınmada öncelikli bölgelerin oluşturulması, organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri sayılmaktadır (Hidayet ve Onur, 2010).

Birinci beş yıllık kalkınma planı döneminde devlete verilen temel rol, geri kalmış bölgelere büyüme hızını engellemediği sürece altyapı ve iktisadi yatırımların sağlanmasıdır. Bu planın en önemli özelliği, bölgesel eşitsizlik ve fırsat eşitliği kavramlarını ilk defa ön plana çıkartmasıdır. Planda teşvik önlemlerinde ziyade sanayi sitelerinin kurulması öngörülmüştür (Arslan ve Demirel, 2010: s. 53 - 54). Tüm bu belirtilen unsurlar kapsamında birinci beş yıllık kalkınma politikasında bölgelerarası eşitlik ve dengeli kalkınma modeli uygulaması ortaya konulmuş ve buna bağlı özellikle az gelişmiş bölgelere finansal teşvikler sağlanmıştır. Bu kapsamda 1963 yılından itibaren sırasıyla Kütahya Azot Fabrikası, Chrysler Sanayi Anonim Şirketi, Ereğli Demir – Çelik işletmeleri, Arçelik Çayırova Tesisleri kurulmuştur. Ancak, amaçlanan büyüme seviyelerine küçük sektörler bazında ulaşılamasa dahi ülke genelinde bir büyüme sağlanmış ve bu yıllar arasında %6,65 civarında bir büyüme düzeyi sağlanmıştır (Çelik ve Çetiner, 2019).

1968 – 1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık kalkınma planında, bölgesel kalkınmaya yönelik sorunlar “Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Sorunu” başlıkları altında ele alınmıştır. Bu kapsamda yurt genelinde bölgelerarası dengeli kalkınmayı sağlayacak ilke ve politikalar saptanmıştır. Birinci beş yıllık kalkınma planı döneminde yatırım teşvikinde yararlanan ilk sayısı 22’den 33’e kadar yükseltilmiştir. 1972 yılında “Bölgesel Gelişme” kavramından “Yurt Genelinde Dengeli Kalkınma” kavramına yer verilmiştir. Aynı yıl içerisinde oluşturulan Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi ile birlikte yatırım teşviki başta olmak üzere, teşviklerden fayda sağlayacak illerin, kalkınmada öncelikli yörelere kapsamında yer alan illerle sınırlanacağı uygulamasına önem verilmiştir (Kulaksız, 2008, s. 52).

Üçüncü beş yıllık kalkınma planında, bölgesel kalkınma olgusu yerine yöre kelimesi kullanılmış ve aynı önceki planda olduğu gibi bölgesel gelişme sağlanırken kalkınmadan feragat edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bölge plan kavramı plandan kaldırılıp yerine sektör veya alt sektör ana planları olguları getirilmiştir. Bu planda, bölgelerarasındaki eşitsizliğin kısa dönemde giderilmesi amacıyla uygulanacak politikaların ulusal ekonomi içerisinde kaynak dağılımını bozabileceği ve genel ekonomik kalkınma sürecini engelleyeceği düşüncesi hâkim olmuştur. Bu yüzden, yüzeysel bir bölgesel kalkınma yaklaşımı ön plana çıkmıştır. 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda bölge ifadesi yerine yöre ifadesi

kullanılmış ve geri kalmış tüm yöreler için kalkınması gerektiği ifade edilmiştir. Kalkınmada öncelikli yöreler uygulamasına göre, yüksek kalkınma potansiyeline sahip yörelerde sanayileşmeye yönelik uygulamaların yapılması ve buna bağlı ekonomik ve sosyal gelişmelerin meydana gelmesi ulusal kalkınmayı da sağlayacaktır görüşü hâkim olmuştur (Kıratoğlu, 2015, s. 56).

1979-1983 yıllarını kapsayan dördüncü kalkınma planında bölgeler arası dengesizliğin giderilmekten ziyade daha ciddi boyutlara ulaştığı vurgulanmıştır. Bu planda, yerleşim merkezlerine bağlı olarak bir planlı mekân örgütlenmesi hedeflenmiştir (DPT, 1979). Bu plan, ülkesel kalkınma amacının ön plana çıkarılmasından ziyade Doğu Anadolu'da bölgesel kalkınma projesi olarak kendini göstermektedir (Tekeli, 1981, s. 75 - 76).

1980 – 2000 yılları arasındaki dönemde ise, neo-liberal politikaların ön plana çıkması ile birlikte özel sektör yardımıyla bölgelerarası eşitsizlik azaltılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde uygulama alanı bulan neo-liberal politikalar vasıtasıyla yerel kalkınma çabaları ön plana çıkarılmaya çalışılmış ancak önceki kalkınma planlarında olduğu gibi bölgelerarası eşitsizlik daha da artış göstermiştir. . Özellikle, devlet yatırımlarının azalması sonucu planlama ve kalkınmanın giderek daha önemsiz hale gelmesi bölgelerarasındaki eşitsizliğin artmasına neden olmuştur. planlama ve kalkınmanın giderek daha önemsiz hale gelmesi bölgelerarasındaki eşitsizliğin artmasına neden olmuştur.

Tablo 1. Planlı Dönem İçerisinde Uygulanan Bölgesel Kalkınma Çalışmalarının Bütünleşik İncelenmesi

Kalkınma Planı	İlkeler	Yaklaşım ve Politikalar	Hedefler	Araçlar
I. Plan (1962-1967)	-Bölgelere ekonomik kalkınmanın nüfus etmesi -Bölgesel Ekonomik bütünleşme	-Bölgesel Planlama -Büyüme kutupları (İzmir'in Doğu Marmarı, Çukurova, Antalya, Zonguldak)	-Dengeli kentleşme -Bölgeler arasında denge (kamu hizmetleri ve gelir dağılımında) - Yatırım etkinliği	-Finansal teşvikler -Az gelişmiş bölgelere yönelik yatırım temelli önlemler alternatifleri
II. Plan (1967-1972)	-Hızlı kentleşmeden kaynaklanan nüfus sorunlarına odaklanma	-Bölge ve il planlaması -Dolaylı bölgesel planlama	-Dengeli bölgeler arası gelişme -Sosyal eşitlik açısından bölgeler arasında dengeli dağılım - Yatırım etkinliği	-Vergi indirimleri -Özel sektör yatırımlarına yönelik finansal teşvikler -Pilot projeler -Keban
III. Plan (1972-1977)	-Bölgesel farklılıkların giderilmesi -Belirli az gelişmiş bölgelerin kalkınması	-Sektör ve il planlaması	-İkinci planın ayırması	- Finansal teşvikler -Az gelişmiş bölgeler için sanayileşme programları -Envanter çalışmaları -İl planlaması -Sektörel planlama -Paket projeler -Kalkınmada öncelikli iller
IV. Plan (1977-1982)	-Bölgesel sorunlara yönelik kaynakların mobilizasyonu	-Sektörler ve bölgeler arasındaki bağların güçlendirilmesi	-Az gelişmiş illerin kalkınması -Sektörel ve bölgesel karşılıklı bağımlılık -Mekânsal organizasyon	-Yatırımlar için faiz indirimleri -Çeşitli finansal yardımlar -Paket projeler -İl ve bölge düzeyinde yatırımlar -Çukurova Kentsel Kalkınma Projesi -GAP (DPT-İİCA)
V. Plan (1985-1989)	-Az gelişmiş ve sektörel olarak potansiyelle sahip bölgelerde kaynak kullanımını rasyonelleştirerek kalkınmanın hızlandırılması	-Projelerin bölgesel etkisini de içeren doğrudan bölgesel planlama (16 fonksiyonel bölge önerisi)	-Sosyal eşitliği dikkate alan dengeli bölgesel kalkınma	-Potansiyel kaynakların belirlenmesi için bölgesel gelişme programlarının hazırlanması -Bu programlar doğrultusunda ilgili yatırımların seçilmesi -Öncelikli bölge ve sektörlerdeki altyapının sanayileşme projeleri için geliştirilmesi -Kalkınmada Öncelikli illerdeki yatırımlar için finansal yardımlar
VI. Plan (1990-1994)	-Uygulama için sosyal, idari ve finansal boyutların bütün olarak ele alınması -Uluslararası standartlara uygun istatistiksel sistemin uyarlanması (özellikle AB bağlamında)	-Bölge ve bölge altı düzeyde planlama	-Bölgelerde dengeli kalkınma -İlçelerin köylerden kente göçün engellenmesi için desteklenmesi	- Kalkınmada öncelikli yörelere yönelik finansal kaynakların artırılması -Kalkınmada öncelikli illere yönelik teşvikler ve bu amaçla yönelik özel fon oluşturulması -Sanayi bölgeleri
VII. Plan (1996-2000)	-Sektörel ve mekânsal çalışmaların bütünleştirilmesi -İllerin sektörel uzmanlaşması -Şehir planlaması -Bölgesel Farklılıkların giderilmesi -Rekabet gücünün artırılması	-Bölge ve bölge altı projeler -Bölgesel yeteneklerin mobilizasyonu -Sürdürülebilir kalkınma	-Göç ve demografik değişimin rasyonelleştirilmesi -Metropol bölgelerin sorunlarının ayrı bir kategoride ele alınması -Konut sorunu için politika geliştirme çalışmaları -Bölgesel farklar	- Kalkınmada öncelikli yörelere politikasına devam edilmesi -Doğu ve Güneydoğu Anadolu için acil destek programı -GAP -Yasal düzenlemeler -Konut projeleri - Kalkınmada öncelikli illerdeki KOBİ'lerin desteklenmesi -ZBK, DOKAP, DAP
VIII. Plan (2001-2005)	-Katılımcı planlama -Sürdürülebilirlik -Kaynak kullanımının etkinleştirilmesi -AB bölgesel politikalarına uyum	-Stratejik bölgesel planlama -Kümelendirme -İl Gelişme planları	-Rekabet edebilirliğin geliştirilmesi -Yerel girişimcilik ve yerel kaynakların mobilizasyonu -Bölgesel farklar	-KOBİ destekleri -AB fonları -İlk kapsamlı bölgesel planlar -Besen sermaye -Yeşilimlak Havza Gelişme Projesi -Bölgesel operasyonel programlar

Kaynak : (DPT, 2008: s. 14 - 15)

3.1.Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarının Uygulanma Nedenleri ve AB ile Uyumlaştırma Süreci

Türkiye’de bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik geliştirilen kamu yatırım politikaları genellikle yıllar boyunca dengeli büyüme, kentleşme, göç, altyapı ve kırsal kalkınma hedefleriyle şekillendiği görülmektedir. 2000’li yıllara kadar bölgesel kalkınma kavramı doğrudan kamu yatırımları ile ilgili bir konu

olarak ele alınmıştır. Bu sebepten dolayı kamu yatırımlarının bölgesel dağılımını ve hangi faktörlerin dikkate alındığını dikkate almak önem arz etmektedir.

Doğal kaynak yetersizliği ve bu kaynakların etkisiz kullanımı, olumsuz iklim şartları, coğrafi özellikler, ulaştırma maliyetleri ve pazara olan mesafenin uzunluğu, yerleşim yapısı gibi sorunların neden olduğu bölgeler arası kalkınmışlık farklılığını azaltmak amacıyla kullanılan geleneksel bölgesel kalkınma uygulamaları gerek Türkiye gerekse dünyada kısmi başarılar sağlasa da tam olarak başarılı olamamıştır. Özellikle piyasa koşullarında meydana gelen değişiklikler, teknolojiye değişimin hız kazanması yeni bölgesel araçların ve planların uygulama zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Meydana gelen bu değişim dalgaları kalkınma uygulamalarında ilk başta amaçlarda değişime neden olmuş ve buna bağlı uygulanma süreci ve araçları ile değişim devam etmiştir (Yiğit ve Maden, 2019).

Tarihsel süreç incelendiğinde, Türkiye'nin bölgesel kalkınma uygulamalarının 1980'li yıllara kadar merkez tarafından belirlenmesi, politikaların etkin ve sürdürülebilir olmasının önünde bir engel olmuştur. Türkiye, bölgesel kalkınma politikaları ve uygulamaları açısından neo-liberalizme uyarılma sürecine geçiş yapmış ve günümüze bile halen bu sürecin uygulamalarına devam etmiştir. Ekonominin karar merkezlerinde, ekonomik gelişme ve makroekonomik ilerlemeler ön plana alındığında, 1980'lerden itibaren merkez tarafından belirlenen mikro ve makro seviyedeki politikalar arka plana atılmıştır. Türkiye'nin özellikle 2000'li yıllar ile birlikte Avrupa Birliği ile uyumlaştırma sürecine girmesi bu yöndeki ilk adımlardan biri olarak belirtilmektedir. Uyumlaştırma sürecinin Türkiye üzerine birçok yükümlülük getirmektedir. Bu yükümlülükler arasında ilki İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)'dir. Bunu 2001 yılındaki Ulusal Program, 2002 yılındaki Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, 2003 yılındaki Endüstri Bölgeleri ve Ön Ulusal Kalkınma Planı ve nihayetinde Kalkınma Ajansları tarzında ortaya çıkan modern bölgesel kalkınma programlarıdır (Ünlü ve Özasan, 2015).

3.2. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Kapsamı

20.yy içerisinde küreselleşme olgusunun hâkimiyet göstermesi ile birlikte ülkeler arasında gerek ekonomik gerek politik gerekse sosyokültürel ilişkilerin ilerlemesi beraberinde başta yönetsel örgütlenmeler olmak üzere birçok alanda değişimin kaçınılmaz olmasına yol açmıştır. Küreselleşme olgusunun yayılması ile birlikte devletin sahip olduğu roller tekrar tanımlanmış ve bazı alanlarda devletin görevlerinin merkezden yerele kaymasına sebep olmuştur. Görev ve yetki kapsamındaki bu tarz bir değişim kalkınma politikalarındaki uygulamaların da

merkezden ayrı bir biçimde örgütlenen yerel bir birime aktarılmasına neden olmuştur. Ayrıca bu rol değişiminin yanı sıra, küreselleşmenin diğer bir getirisi olan yönetim kavramı ile birlikte sivil toplum kuruluşları ve özel birimler de bu politikaların uygulama sürecinde söz hakkına sahip olmuşlardır (Yıldız, 2013, s. 58).

Bu sürece bağlı olarak ortaya çıkan bölgesel kalkınma ajansları, ülke ve hatta bölgeler kapsamında dahi farklı yapılaşma ve uygulamalar itibariyle kendilerini göstermektedirler. Bu duruma rağmen kalkınma ajanslarının genel bir tanımı yapılmak istenirse; ülkenin belirli coğrafi bölgesinde bulunan yerel otoriteler, sivil toplum kuruluşları, özel ve kamusal tüm şirketler arasında eşgüdüm ve işbirliğini sağlayan, bölgenin iktisadi gelişiminde rol oynayan ve yasal çerçevede örgütlenen kuruluşlardır (Koçberber, 2006, s. 37).

Bölgesel kalkınma ajanslarının Türkiye'deki kuruluş yapıları, görev ve yetkileri 25.01.2006 yılında kabul edilen "*Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun*" kanununda tanımlanmıştır. Bu kanuna göre; ajanslar, DPT Müsteşarlığının bağlı bulunduğu bakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulunun kararına istinaden kurulmaktadır ve ajansların ulusal seviyede koordinesinden DPT sorumlu olmaktadır. DPT'nin kalkınma ajanslarına ilişkin sorumluluk alanı şu maddelerden oluşmaktadır (Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, 2006);

- Ajansların kurumsal bağlamda performanslarının belirlenmesi ve buna bağlı olarak yürütülen programların performans derecesinin saptanmasına ilişkin esasların belirlenmesi,
- Ajanslara, bölgeler arası farklılıkların giderilmesine ilişkin yaptıkları plan ve programlarda rehberlik ve danışmanlığın sağlanması,
- Ajanslar arasındaki ortak proje yönetimi ve koordinenin sağlanması,
- Ajansların yıllık çalışma programlarının onaylanması ve

Ajansların yönetim kurulu tarafından seçilen genel sekreterin onaylanmasıdır.

DPT tarafından genel yapısı belirlenen ve DPT'ye sorumluluğu olan bölgesel kalkınma ajanslarının genel yönetim modelinde, dikey hiyerarşi modeli yerine aktif katılımıcılığın ön plana çıktığı yönetim modeli benimsenmiştir. Böylece yerel aktörlerin politika karar ve uygulanma süreçlerine doğrudan katılması amaçlanmaktadır. Yerel aktörlerin de katılması sonucu karar sürecinin tabandan tavana yaklaşımında olması, bürokrasi ilişkilerinin azalması ve bölgede bulunan

özel firmalarla koordinasyonun artmasını sağlamıştır (Turan, 2007, s. 13). Yalnızca kamusal sektörün piyasaya müdahalesini içeren ya da kamusal ekonominin müdahalesinin bulunmadığı yalnızca arz ve talep ilkelerine göre şekillenen piyasaların etkin politika oluşturmada başarısız olması, karma bir yapının bulunduğu bölgesel kalkınma ajanslarının oluşumunu hızlandırmıştır (Kargı, 2009, s. 26).

Tablo 2. Geleneksel ve Modern Bölgesel Kalkınma Politikaları Arasındaki Farklılıklar

Yenilikler	Geleneksel Tavandan Tabana	Yeni Tabandan Tavana
Örgütlenme	Ulusal merkezi yönetime bağlı yapı Bürokratik genel yaklaşımlar	Bölgesel yarı özerk yapı Esnek ihtisaslaşmış yaklaşımlar
Ekonomik Araçlar	Bölgeler arası eşitlik Ulusal ekonominin büyümesi	Bölgeler arası rekabet Bölgesel ekonominin büyümesi
İşlevsel Yöntem	Otomatik/ ihtiyari Sorunlara tepki veren (reactive)	İhtiyari Sorunları öngörerek önlem geliştiren (Proactive)
Politika araçları	Bürokratik düzenlemeler Mali yaptırımlar Danışmanlık servisleri Kamu hizmetleri	Finansal yaptırımlar Danışmanlık servisleri Kamu hizmetleri

Kaynak : (Berber ve Çelepçi, 2005)

3.3. Kalkınma Ajanslarının Finansmanı

Kalkınma ajanslarının birçoğunun finansal kaynağı aldıkları yardımlardan meydana gelmektedir. Bölgesel kalkınma ajanslarının finansmanı genel bütçe ve özel fonlar aracılığı ile sağlanmaktadır. Öncelikle devlet tarafından nakdi ve emlak biçiminde aynı sermaye sağlanmaktadır. Kalkınma ajansları, sanayileşmenin sağlanmasında çeşitli devlet fonlarına ve bu fonların kullanımına göre proje belirleyerek kredi elde etmektedir. Devlet tarafından sağlanan kamu gelirlerinin yanı sıra AB ve Dünya bankası yoluyla da bölgesel kalkınma ajansları fon elde etmektedir. Ancak bahsi geçen bu fonlar düzenli bir gelir olmamaktadır. Finansman kapsamında genellikle Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Ön Katılım İçin Yapısal Araç Fonu ön plana çıkmaktadır. Bu fonlardan ilki, özellikle bölgesel altyapıyı iyileştirmek ve yerel kalkınmayı sağlayarak küresel rekabet içerisine girmek amacıyla güçlü içindeki ülkelere sağlanırken, ön katılım için yapısal araç fonu, AB'ye katılmak için aday olan ülkelerin altyapı projelerini gerçekleştirmeleri amacıyla verilmektedir (Cankorkmaz, 2011, s. 120).

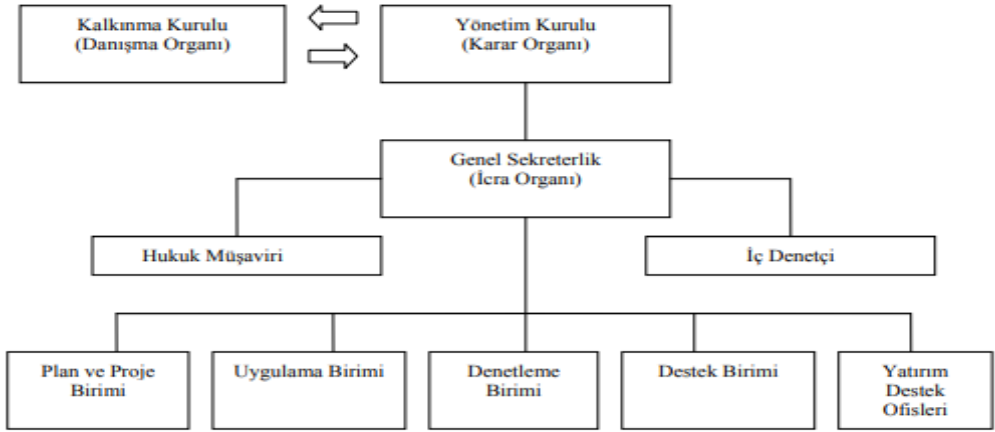
Avrupa Birliği tarafından sağlanan fonların yanında bölgesel kalkınma ajansları bazı ülke ve bölgelerde vergi gelirlerinden de pay almaktadır. Diğer yandan anonim şirket özelliği de taşıyan kalkınma ajansları finansal ve mülk ihtiyaçlarının bir kısmını kurucuları vasıtasıyla gidermektedirler. Ayrıca sahip oldukları menkul değerlerin borsa da işlem görmesiyle de kalkınma ajansları gelir elde edebilmektedirler (Turan, 2007, s. 23).

Türkiye’deki bölgesel kalkınma ajansları, uygulamada AB fon desteği elde edemese bile ajansların genel finansman kaynakları arasında faaliyetten elde ettikleri gelirlerden, belediyeden, idari bölge birimlerinden, sanayi ve ticaret odalarından ve il özel idaresinde aldıkları katkı payları bulunmaktadır (Sarıhan, 2011, s. 52). Elde edilen bu gelir ve destekler ülke sınırları içerisinde eşit dağılabileceği gibi belirli bölge ve öncelikli yörelere ağırlık verilerek de dağıtılabilmektedir. Özellikle bölgesel kalkınma için önem arz eden yörelerde merkezi idarenin yanında yerel idareler de bütçelerinden o bölge için daha yüksek pay ayırabilmektedir.

3.4. Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Genel Yapıları

Kalkınma ajanslarının tarihsel gelişimi incelendiğinde, merkezi hükümetten ayrı bir bağımsız yapıya sahip olmalarına karşın, büyük bir bölümü merkezi hükümet eliyle kurulmuştur. Bölgesel kalkınma ajansları örgütlenmesi ikili bir yapı şeklinde olmaktadır. Bu yapılardan biri; genel kurul, denetim kurulu, denetleme komitesi ve genel müdür şeklinde bir yasal yapı oluşumunu diğeri ise çeşitli komitelerin oluşturduğu ve belirli faaliyet ve projelerin incelenmesi ile sorumlu olan teknik bir oluşumu temsil etmektedir (Hasanoğlu ve Aliyev, 2006).

Tablo 3. Kalkınma Ajanslarının Genel Yapısı

Kaynak : (Kum ve Eroğlu, 2010)

Kalkınma ajanslarının Türkiye’deki örgütlenme biçimi incelendiğinde dörtlü bir oluşum karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; yönetim kurulu, genel sekreterlik, kalkınma kurulu ve yatırım destek ofisleri” şeklindedir (T.C Kalkınma Bakanlığı, 2016).

- **Yönetim Kurulu:** Eğer ajans tek bir ili içeren bir coğrafi örgütlenmeye sahipse; vali, büyükşehir belediye başkanı, il genel meclisi başkanı, sanayi odası başkanı, ticaret odası başkanı ve kalkınma kurulunca belirlenen STK ve özel kesimde bulunan üç temsilciden oluşmaktadır. Eğer bölgesel kalkınma ajansı birden fazla ili içeren bir bölgede örgütleniyse; il valileri, büyükşehir belediye başkanları ve il merkez belediye başkanları, il genel meclisi başkanları ve her ilden birer ticaret ve sanayi odası başkanlarından meydana gelmektedirler. Yönetim kurulunun ajans içerisindeki temel görevi, ajansın politikalarını oluşturmak ve bu politikaların faaliyete geçirilmesini sağlamaktır. Bunun yanında ajansın bütçesini onaylamak, mali raporları ve bütçe sonuçlarını oluşturmak, personel işlemlerini yapmak yönetim kurulunun diğer görev ve yetkileri arasında bulunmaktadır.
- **Genel Sekreterlik:** Kalkınma ajansının icra organı görevini yürütmektedir. Yönetim kuruluna sorumlulukları bulunmakla birlikte yatırım destek ofislerinin en üst amiridir. Yönetim kurulu kararı ile oluşturulurlar.
- **Yatırım Destek Ofisleri:** Yatırımcılara bilginin sağlanması, ilin yatırım ortamına ilişkin durumun saptanması, yapılan yatırımların izlencesinin oluşturulması, yatırımcıların resmi belge ve işlemlerinin sonuçlandırılması gibi görevleri bulunmaktadır.
- **Kalkınma Kurulu:** Ajansın danışma organı görevini yürütmektedir. Kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, STK ve üniversiteler ile yerel otoritelerin temsilcileri kalkınma kurulunun üyelerini oluşturmaktadır. Kalkınma kurulunun temel görevleri arasında ajansı yönlendirmek, işbirliği süreçlerini iyileştirmek, politika karar sürecinde bulunmak, yönetim kuruluna üye seçmek (tek ilden oluşan bölgelerde) ve ajansın faaliyet raporlarını görüşmek bulunmaktadır.

3.4.1. Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA)

Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA), sorumluluk alanı olan Kocaeli, Sakarya, Bolu, Düzce ve Yalova illerinde kamu ve özel kesimler ile STK'lar arasındaki koordinasyonu sağlayarak bölgesel kalkınmaya yönelik yöntem ve stratejileri belirlemek amacıyla çalışmalar yürüten kamu kurumudur. MARKA, bu kapsamda bölgenin kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılmasında rol oynayarak bölgenin potansiyelini en üst seviyeye çıkarmayı amaç edinmektedir.

MARKA'nın yönetim kurulu, bölgede bulunan illerin valileri, belediye başkanları, il genel meclisi başkanları ve sanayi ile ticaret odaları başkanlarından oluşmaktadır. Ajansın icra organı ise genel sekreterlik olup, alanında yeterli tecrübeye sahip olan ve ileri derece yabancı dil bilgisine sahip kamu ve özel sektör personellerinden oluşmaktadır. Genel sekreterlik, yasal düzenlemeler içerisinde kamu, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler arasındaki koordinasyonu sağlamakla görevlidir. Ajansın temel çalışma konusu, ulusal kalkınma planı kapsamında kalkınma planı oluşturmak, bölgesel kalkınma hedef ve stratejilerini belirlemek ve bu kapsamda gerekli mali destekleri girişimcilere sunmaktır (T.C. Doğu Marmara Kalkınma Ajansı [MARKA], 2012).

MARKA, TR42 Düzey 2 Bölgesi'nde uygun koşulları sağlayan kurum ve kuruluşların kalkınmaya yönelik çalışmalarında bulunmalarına yönelik teknik destekler ve proje teklif çağrıları, fizibilite çalışmaları, güdümlü proje destekleri ve faizli ve faizsiz kredi destekleri sağlamaktadır. Ajans, teknik destekler dâhilinde kurumların, kurumsal kapasite yetersizliği sebebiyle kalkınma projelerinin hazırlanması ve uygulanması süreçlerinde sorunla karşılaşılan çalışmalara destek olmaktadır. Bu destekler arasında; danışmanlık hizmetleri, projenin hazırlanmasına katkı verilmesi, proje alanında geçici uzman personel sağlanması ve eğitim verilmesi sayılmaktadır. Diğer yandan, mali destek programları kapsamında projelere sağlanan desteklerin, faaliyet gösterilen bölgede gerçekleştirilmesi, maliyet uygunluğunun sağlanması ve projeyi oluşturan kurumun projede doğrudan yetkili olması gerekmektedir (MARKA, 2021).

MARKA'nın 2020 yılında vermiş olduğu teknik destek programı kapsamındaki destekleri incelendiğinde aralarında büyükşehir belediyelerinin, valiliklerin, organize sanayi bölgelerinin ve teknoparkların bulunduğu 53 adet projeye destek verdiği gözlemlenmektedir. Bu kapsamda ajansın öncelik bazında sağlamış olduğu destekler incelendiğinde 4,5 milyon ile 5 milyon arasında teknik destekte bulunduğu görülmektedir. Fizibilite desteği incelendiğinde 2020 yılı içerisinde Bolu İl Özel İdaresi ve Kocaeli Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlığı'nın projelerine destek sağlanmış ve bu tutarın 100 bin ile 300 bin TL arasında olduğu, ajansın fizibilite desteğinde katlanacağı maliyetten ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4.'de MARKA tarafından uygulanan destek programları gözlemlenmektedir. 2015 – 2020 yılları arasında ajans tarafından projelere göre ayrılan bütçelere göre sıralamaya tutulduğunda 69 milyon TL mali destek programlarına harcanmıştır. MARKA'nın sağlamış olduğu destekler arasında en büyük bütçe, imalat sanayiye yönelik mesleki eğitimin geliştirilmesi ve bölgede nitelikli işgücü istihdamının arttırılmasına yönelik projelere yapılan desteklere

ayrılmıştır. Ayrıca imalat ve hizmet sanayi altyapılarının geliştirilmesi ve turizmin çeşitlendirilmesi ile birlikte söz konusu sektörlerin bölgedeki rekabet gücünün arttırılmasını amaçlayan projelere de destekler sağlanmıştır. Ayrıca MARKA tarafından, çevresel ve sürdürülebilir kalınmanın arttırılmasına yönelik üretim süreçlerinde KOBİ'lere yönelik ve makine ve imalat sektörlerinde katma değerli üretimin arttırılması ve ithalata bağımlılığın azaltılmasına yönelik projelere de destek sağlanmıştır.

Tablo 4. MARKA Tarafından Uygulanan Destek Programları

Mali Destek Programları					
2019	İmalat Sanayiine Yönelik Mesleki Eğitimin Geliştirilmesi Mali Destek Programı	Bölgede imalat sanayinin ihtiyaç duyduğu alanlarda mesleki eğitimin geliştirilmesi yoluyla bölgenin rekabet gücünün artırılması	8 Milyon TL	Asgari : 75 Bin TL, Azami : 750 Bin TL	Meslek yüksekokulları, mesleki eğitim merkezleri, mesleki ve teknik liseler, OSB'ler, sanayi ve ticaret odaları
2019	Üretim Altyapılarının Geliştirilmesi Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı	İmalat ve hizmet altyapılarının geliştirilmesi yoluyla bölgenin rekabet gücünün artırılması	6 Milyon TL	Asgari : 75 Bin TL, Azami : 750 Bin TL	Odalar ve borsalar, OSB'ler, üniversiteler, kamuya ait araştırma merkezleri ve enstitüleri, teknoloji geliştirme bölgeleri, teknoloji transfer ofisleri, yerel yönetimler, STK'lar, birlik ve kar amacı gütmeyen kooperatifler
2019	Kültür ve Turizm Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı	Turizmin çeşitlendirilmesi, yaygınlaştırılması ve bölgedeki turizm potansiyelinin değerlendirilmesi	6 Milyon TL	Asgari : 75 Bin TL, Azami : 750 Bin TL	Valilikler, kaymakamlıklar, il kültür ve turizm müdürlükleri, belediyeler, il özel idareleri, birlik ve odalar
2018	İmalat Sanayiine Yönelik Mesleki Eğitimin Geliştirilmesi Mali Destek Programı	Doğu Marmara Bölgesi'nde imalat sanayinin ihtiyaç duyduğu alanlarda mesleki eğitimin geliştirilmesi yoluyla bölgenin rekabet gücünün artırılması	7 Milyon TL	Asgari : 75 Bin TL, Azami : 650 Bin TL	Mesleki ve teknik liseler, mesleki eğitim merkezleri, meslek yüksekokulları, OSB'ler, Sanayi ve Ticaret Odaları
2018	Ulaşım Araç ve Sistemleri Değer Zincirlerinin Güçlendirilmesi Mali Destek Programı	İşletmelerin yenilikçi ekosistemlerle entegrasyonunu ve üretim süreçlerinde ve ürünlerinde ileri teknolojiye geçisini destekleyerek, bölgenin ulaşım araç ve sistemlerine yönelik üretim ve hizmet faaliyetlerinde değer zincirlerinin rekabetçiliğine katkı sağlamak	6 Milyon TL	Asgari : 100 Bin TL, Azami : 750 Bin TL	KOBİ'ler, kar amacı güden kooperatif ve birlikler
2018	Üretim Altyapılarının Geliştirilmesi Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı	İmalat ve hizmet altyapılarının geliştirilmesi yoluyla bölgenin rekabet gücünün artırılması	7 Milyon TL	Asgari : 75 Bin TL, Azami : 750 Bin TL	Odalar ve borsalar, OSB'ler, üniversiteler, kamuya ait araştırma merkezleri ve enstitüleri, teknoloji geliştirme bölgeleri, teknoloji transfer ofisleri, yerel yönetimler, STK'lar, birlik ve kar amacı gütmeyen kooperatifler
2018	Turizm Mali Destek Programı	Turizm sektöründe yüksek katma değerli hizmetlerin geliştirilmesine katkı sağlayarak bölgenin turizm gelirlerinden aldığı payın artırılması	5 Milyon TL	Asgari : 40 Bin TL, Azami : 400 Bin TL	KOBİ'ler, kar amacı güden kooperatif ve birlikler
2016	Makina İmalat Sektörünün Geliştirilmesi Mali Destek Programı	Makina imalat sektöründe ithal edilen ve yüksek katma değerli ürünlerin bölgede üretilerek, bölgede yaratılan katma değer artırılması ve ithalata olan bağımlılığın azaltılmasının sağlanması	3,5 Milyon TL	Asgari : 30 Bin TL, Azami : 400 Bin TL	KOBİ'ler, kar amacı güden kooperatif ve birlikler
2016	Üretim Altyapılarının Geliştirilmesi Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı	İmalat ve hizmet altyapılarının geliştirilmesi yoluyla bölgenin rekabet gücünün artırılması	3,5 Milyon TL	Asgari : 75 Bin TL, Azami : 750 Bin TL	Odalar ve borsalar, OSB'ler, üniversiteler, kamuya ait araştırma merkezleri ve enstitüleri, teknoloji geliştirme bölgeleri, teknoloji transfer ofisleri, yerel yönetimler, STK'lar, birlik ve kar amacı gütmeyen kooperatifler
2016	Kültür ve Turizm Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı	Turizmin çeşitlendirilmesi, yaygınlaştırılması ve bölgedeki turizm potansiyelinin değerlendirilmesi	3,5 Milyon TL	Asgari : 75 Bin TL, Azami : 750 Bin TL	Valilikler, kaymakamlıklar, il kültür ve turizm müdürlükleri, belediyeler, il özel idareleri, birlik ve odalar
2015	Makina İmalat Sektörünün Geliştirilmesi Mali Destek Programı	Makina imalat sektöründe ithal edilen ve yüksek katma değerli ürünlerin bölgede üretilerek, bölgede yaratılan katma değer artırılması ve ithalata olan bağımlılığın azaltılmasının sağlanması	3,5 Milyon TL	Asgari : 30 Bin TL, Azami : 400 Bin TL	KOBİ'ler, kar amacı güden kooperatif ve birlikler

Kaynak : (MARKA, 2021)

3.4.2.Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA)

Çukurova Kalkınma Ajansı, Adana ve Mersin illerinden oluşan TR62 Düzey 2 (Çukurova) Bölgesi'ndeki ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamak amacıyla, bölge içerisindeki üretim ve istihdam potansiyelinin ortaya konulması ve ihracat kapasitesinin artırılması amacıyla kurulmuştur. Türkiye'deki pilot kalkınma ajanslarından olan ÇKA, 5449 sayılı kanun kapsamında 6 Temmuz 2009 tarih ve 26220 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2006 / 10550 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'na bağlı olarak ve bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla faaliyete başlamıştır (Çukurova Kalkınma Ajansı [ÇKA], 2021).

Bu kapsamda ajans, Çukurova bölgesindeki yatırım ve iş fırsatlarının yatırımcılara tanıtımını yaparak bölgeyi bir çekim merkezi haline getirmeyi amaçlamaktadır. ÇKA, tüm kalkınma ajanslarında olduğu gibi yönetim, şeffaf ve hesap verebilirlik ilkelerini içeren bir yaklaşımla Çukurova bölgesinde rekabet gücünü arttırmak amaçlı çalışmalarda bulunmaktadır. Ajans, çalışmalarında kamu ve özel kesimle birlikte sivil toplum kuruluşları ile birlikte eşgüdüm içerisinde plan ve proje çalışmalarında bulunmaktadır.

Ajans plan ve proje çalışmalarını yaparken karar organı olan yönetim kurulu, danışma organı olan kalkınma kurulu ve icra organı olan genel sekreterlik şeklinde örgütlenmiştir. Ajansın yönetim kurulu; Adana ve Mersin valileri, Adana ve Mersin büyükşehir belediye başkanları ve ilgili şehirlerin ticaret ve sanayi odası yönetim kurulu başkanlarında oluşmaktadır. Kalkınma kurulu ise ajansın yönetim ilkesi kapsamında iktisadi ve sosyal aktörlerin eşgüdümünü sağlamakla görevlidir. Bu kapsamda, kalkınma kurulunun üyeleri kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim ve sivil toplum kuruluşlarından gelecek temsilcilerden oluşmaktadır. Genel sekreter ise yatırım destek ofislerinin üst amiri niteliğinde olup genel sekreterlik birimi Ajans hizmetleri 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 200. Maddesi kapsamı ve 375 sayılı KHK'nın ek 28. Maddesine göre iş mevzuatına uygun şekilde uzman personel ve destek personellerinden oluşmaktadır. Ayrıca, ajanslarda iç denetim görevinden sorumlu iç denetçi de istihdam edilmektedir (ÇKA, 2021).

ÇKA, bölgesel kalkınmanın sürdürülebilir şekilde ilerletilmesi ve geliştirilmesi için çeşitli destek programları açmaktadır. Bunlar arasında, cazibe merkezlerini destekleme programı, sosyal gelişmeyi destekleme programı, fizibilite desteği, proje teklif çağrıları, güdümlü proje desteği, faiz ve faizsiz kredi desteği ile doğrudan faiz desteği bulunmaktadır.

Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı'nın amacı, dengeli yerleşme düzeninin oluşturulması ve buna bağlı göçün kontrollü bir şekilde yönlendirilmesi için geri kalmış bölgelere teknoloji, istihdam ve ihracatın gelişmesine yönelik desteklerde bulunulmasıdır. Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programı'nın amacı, bölgenin yerel dinamizmini tetikleyerek yoksulluk, hızlı göç ve çarpık kentleşmeden kaynaklı sosyal tabanlı sorunları gidermeye yönelik sosyal sorumluluk ve girişimciliği desteklemektir. Fizibilite desteğinin amacı, bölge ekonomisine yönelik tehdit ve risklerin önüne geçilebilmesi amacıyla yenilik ve girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesidir. Son olarak teknik desteğin amacı ise bölgedeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma bakımından yerel aktörlerin projenin hazırlanması ve uygulanması aşamasında karşılaştıkları kurumsal kapasite eksikliğini gidermektir. Buna yönelik sağlanan eğitim, danışma, geçici uzman personel sağlama, lobi faaliyetleri ve proje hazırlanması aşamasında destekler ajansın sağladığı teknik arasında yer almaktadır.

Tablo 5.'de 2018 – 2020 yılları arasında ÇKA tarafından projelere sağlanan destekler gözlemlenmektedir. Bu kapsamda Tablo incelendiğinde, ajansın mali destekler için 52 milyon TL bütçe ayırdığı gözlemlenmektedir. Mali destek programları incelendiğinde, verilen desteklerin büyük kısmının küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesine ve bu işletmelerin piyasadaki rekabet gücünün iyileştirilmesine yönelik olduğu gözlemlenmektedir. Altyapı ve üretim sürecindeki iyileştirmelerin yanında turizmin geliştirilmesi ve ar-ge yatırımlarına da çeşitli mali destek programlarının yapıldığı gözlemlenmektedir.

Tablo 5. ÇKA Tarafından 2018 – 2020 Yılları Arasında Verilen Mali Destekler

Mali Destek Programları					
2020	Turizmde Destinasyon Yönetimi Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı	Çukurova Bölgesi'nde turizmin destinasyon odaklı yaklaşım çerçevesinde geliştirilerek, turizmden elde edilen katma değerlerin yükseltilmesi ve program ile bölgemizdeki turist sayısı ve turizm gelirlerinin arttırılmasıdır.	12 milyon TL	Asgari : 500 bin TL Azami : 2 milyon TL	Kamu kurum ve kuruluşları, Mahalli idareler ve mahalli idare birlikleri, Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, Üniversiteler
2020	Cazibe Merkezlerini Destekleme Mali Destek Programı	Yerel dinamikleri harekete geçirerek yoksulluk, göç ve kentleşmeden kaynaklanan sosyal sorunları gidermek, değişen sosyal yapının ortaya çıkardığı ihtiyaçlara karşılık vermek, toplumun dezavantajlı kesimlerinin ekonomik ve sosyal hayata daha aktif katılmalarını sağlamak, istihdam edilebilirliği arttırmak, sosyal içermeyi, sosyal girişimciliği ve yenilikçiliği desteklemek ve sosyal sorumluluk uygulamalarını yaygınlaştırmaktır.	1 Milyon TL	Asgari : Kar amacı gütmeyen şirketler ve kamu kuruluşları için ek finansmanın %10'u, kar amacı güden şirketler için %50'sidir.	Kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, birlikler, kooperatifler, sivil toplum kuruluşları, organize sanayi bölgeleri, sanayi siteleri, serbest bölge işletmecileri, teknoloji transfer ofisi şirketleri ile teknoloji geliştirme bölgesi, endüstri bölgesi ve iş geliştirme merkezi gibi kuruluşların yönetici şirketleri ile yalnızca sosyal sorumluluk projeleri için kar amacı güden tüzel kişilerdir
2020	COVID-19 İle Mücadele Ve Dayanıklılık Programı	Yeni tip koronavirüsün olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik acil çözüm sunan projelerin desteklenmesi	10 Milyon TL	Asgari : 100 bin TL Azami : 1.5 milyon TL	Belediyeler, Üniversiteler, Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, Birlikler ve kar payı dağıtmayan kooperatifler, STK'lar, OSB'ler ve sanayi siteleri, Teknoloji transfer ofisi şirketleri ile teknoloji geliştirme bölgesi, endüstri bölgesi ve iş geliştirme merkezi, şahıs şirketleri, tüzel şirket ve kooperatifler
2019	Yeni Ürün Geliştirme Mali Destek Programı	Mikro işletmelerin; Teknoloji ve yenilik kapasitelerinin geliştirilerek üretilen katma değer artırılması, Dijital teknolojilerin kullanımının yaygınlaştırılması, Yeni ve inovatif ürün üretebilme becerilerinin artırılması, Çukurova bölgesinin toplam rekabet gücünün yükseltilmesidir.	15 Milyon TL	Asgari : 100 bin TL Azami : 500 bin TL	Mikro ve küçük ölçekli işletmeler
2018	Rekabet Gücünün Geliştirilmesi Mali Destek Programı	Çukurova bölgesinde faaliyet gösteren Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin yüksek katma değerli ve yenilikçi üretim yapısının geliştirilerek bölgenin toplam rekabet gücünün artırılmasıdır.	9 Milyon TL	Asgari : 100 bin TL Azami 500 bin TL	KOBİ'ler
2018	Turizmin Geliştirilmesi Küçük Ölçekli Altyapı Programı	Çukurova Bölgesi'nin yüksek turizm potansiyelini harekete geçirecek sektörden elde edilen katma değerini yükseltmesi ve turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi yoluyla bölgede yenilikçi ve sürdürülebilir turizm geliştirilmesine katkıda bulunulmasıdır	5 Milyon TL	Asgari : 100 bin TL Azami : 750 bin TL	Yerel yönetimler, üniversiteler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, STK'lar, OSB'ler, teknoloji geliştirme bölgeleri, kamu kurum ve kuruluşları küçük sanayi siteleri, kar amacı gütmeyen birlikler
2018	Üretime Yönelik Küçük Ölçekli Altyapı Programı	Çukurova Bölgesi'nde sanayi ve hizmetler sektörlerinde sürdürülebilir büyümenin sağlanması ve rekabet gücünün yükseltilmesi için bölgenin ar-ge, inovasyon ve girişimcilik kapasitesinin artırılması ve eko-verimlilik uygulamalarının yaygınlaştırılmasına yönelik altyapıların geliştirilmesi			

Kaynak : (ÇKA, 2021)

3.4.3. MARKA ve ÇKA'nın Bölgesel Kalkınma Açısından Etkinliğinin Değerlendirilmesi

Bölgesel kalkınma ajansları, kuruluş yapıları açısından başta faaliyet gösterdikleri bölgelerin kalkınmasında rol oynayarak ulusal kalkınmanın da gerçekleşmesini sağlamaktadırlar. Bu bağlamda, kalkınma ajanslarının başarı ve etkinlik düzeylerini ölçmek için kalkınma oranlarının hesaplanmasında kullanılan insani gelişmişlik endeksinin, ajansların faaliyet gösterdiği bölgelerdeki zaman içerisindeki seyrini izlemek gerekmektedir. Çalışmada, Doğu Marmara Kalkınma Ajansı ve Çukurova Kalkınma Ajansı'nın faaliyet gösterdikleri bölgelerin kalkınma oranları, ajansların faaliyete başlamadan önce ve faaliyete başladıktan

sonraki süreçte insani gelişmişlik endeksine bağlı olarak karşılaştırılmaktadır. MARKA ve ÇKA'nın bu çalışmada seçilmesinin temel nedeni, faaliyete başladıktan itibaren destek vermiş oldukları proje bileşiminin birbirine yakın olmasından dolayıdır.

Bu bağlamda bölgelerdeki insani gelişim endeksi hesaplanırken, söz konusu bölgelerde insanların ortalama yaşam süresi, bölgedeki okullaşma oranı, okur – yazarlık oranı ve kişi başına düşen gelir dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda insani gelişim endeksi hesaplanırken kullanılan formül en basit ifadeyle aşağıdaki gibi olmaktadır;

$$\text{İnsani Gelişim Endeksi} = \sqrt[3]{\text{Gelir Endeksi} \times \text{Eğitim Endeksi} \times \text{Sağlık Endeksi}}$$

İlgili formül bağlamında ÇKA ve MARKA'nın faaliyet gösterdiği illerdeki İGE verileri 2009 – 2018 yılları arasında Tablo 6. ve Tablo 7.'deki şekilde elde edilmiştir;

Tablo 6. MARKA'nın Faaliyet Gösterdiği Bölgedeki İnsani Gelişim Endeksinin 2009 – 2018 Yılları Arasındaki Seyri

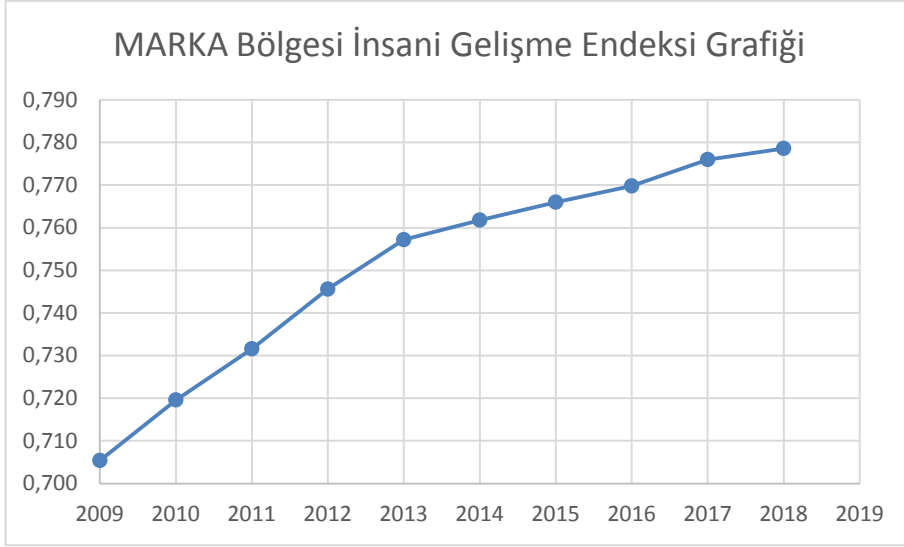
	Kocaeli	Sakarya	Yalova	Düzce	Bolu	MARKA Ortalama
2009	0,721	0,688	0,711	0,685	0,722	0,705
2010	0,735	0,703	0,724	0,701	0,735	0,720
2011	0,752	0,712	0,739	0,709	0,746	0,732
2012	0,765	0,728	0,753	0,721	0,761	0,746
2013	0,775	0,74	0,765	0,737	0,769	0,757
2014	0,781	0,746	0,767	0,742	0,773	0,762
2015	0,786	0,751	0,773	0,747	0,773	0,766
2016	0,791	0,753	0,774	0,751	0,78	0,770
2017	0,799	0,76	0,778	0,759	0,784	0,776
2018	0,802	0,765	0,779	0,761	0,786	0,779

Tablo 7. ÇKA'nın Faaliyet Gösterdiği Bölgedeki İnsani Gelişim Endeksinin 2009 – 2018 Yılları Arasındaki Seyri

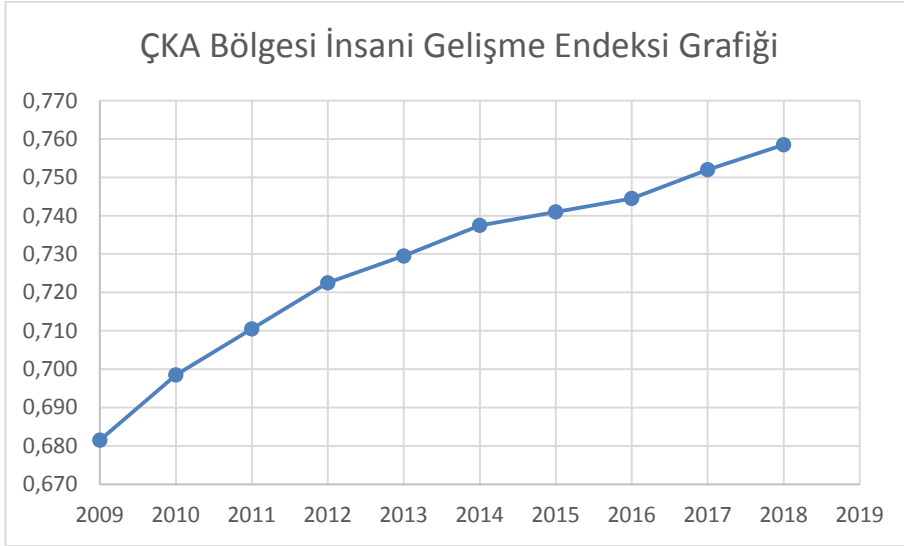
	Adana	Mersin	ÇKA Ortalama
2009	0,676	0,687	0,682
2010	0,691	0,706	0,699
2011	0,702	0,719	0,711
2012	0,716	0,729	0,723
2013	0,722	0,737	0,730
2014	0,731	0,744	0,738
2015	0,734	0,748	0,741
2016	0,738	0,751	0,745
2017	0,745	0,759	0,752
2018	0,752	0,765	0,759

Tablo 6. ve Tablo 7. incelendiğinde hem MARKA'nın hem de ÇKA'nın faaliyet gösterdiği bölgelerde insani gelişme endeksinin artış gösterdiği yani bölgesel kalkınmanın sağlandığı gözlemlenmektedir. Bu kapsamda elde edilen verilerin grafiksel olarak incelendiğinde özellikle 2009 yılında ajansların faaliyete başlaması ile birlikte insani gelişme endeksleri her iki bölge için yüksek artış göstermiş ve yıllar itibariyle bu artışlar devam etmiştir.

Grafik 1. MARKA Bölgesi İnsani Gelişme Endeksi Grafiği

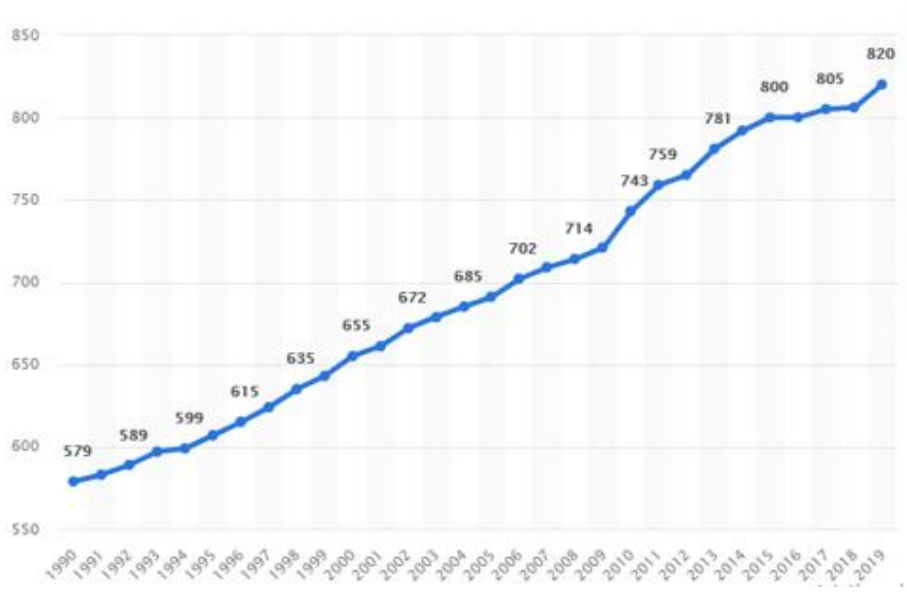
Grafik 2. ÇKA Bölgesi İnsani Gelişme Endeksi Grafiği

Grafik 1. ve Grafik 2. MARKA ve ÇKA'nın faaliyet gösterdiği bölgelerdeki insani gelişme endeksinin 2009 – 2018 yılları arasındaki seyirini göstermektedir. Bu grafiklere göre, MARKA ve ÇKA'nın vermiş oldukları desteklerin, ajansların faaliyet gösterdikleri bölgelerde başarılı oldukları gözlemlenmektedir. Bölgesel

kalkınmada başarı sağlayan kalkınma ajanslarının ulusal kalkınmadaki etkinliğini ise aşağıdaki grafikten incelemek mümkündür.

Grafik 3. 1990 – 2019 Yılları Arasında Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksindeki Seyri

Kaynak : (UNDP , 2021)

Grafik 3. incelendiğinde, 2006 yılında yürürlüğe konulan “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” kanunu ve bu kanuna bağlı olarak 2009’da faaliyete başlayan kalkınma ajansları ile birlikte Türkiye’deki insani gelişme oranlarının daha ciddi bir yükseliş trendi yakaladığını belirtmek mümkündür. Özellikle 2009 yılı itibariyle grafiğin daha dik bir eğri alması izleyen yıllarda da devam etmiştir. Bu bağlamda, bölgesel kalkınmada temel aktör olan bölgesel kalkınma ajanslarının ulusal kalkınmanın sağlanmasında da başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Özellikle 1980’li yıllar ile birlikte Dünya genelinde küreselleşme ve buna bağlı olarak yönetim olgularının ön plana çıkması kaçınılmaz olarak ekonomi ve kalkınma politikalarının da ekseninin değişmesine yol açmıştır. Bu bağlamda pek çok ülkede merkezden yönetilen kalkınma politikalarında bölgeselleşme akımları gözlemlenmiştir. Ülkemizde de özellikle 1960’lı yıllardan 2009’a kadar DPT tarafından yönetilen kalkınma politikaları 2009 itibariyle bölgesel kalkınma ajansları eliyle gerçekleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda yapılan bu çalışmada

bölgesel kalkınma ajanslarının bölgesel kalkınma politikalarında başarılı olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır.

İnsani gelişim endeksi üzerinden yapılan hesaplamalar kapsamında MARKA ve ÇKA'nın faaliyet gösterdiği alanlarda kalkınma verilerine yönelik hesaplamalar yapılmış ve özellikle bu 2009'dan itibaren kalkınma oranlarında gerek incelenen bölgeler kapsamında gerekse ulusal kapsamda kalkınma oranlarında ciddi yükselişler olduğu gözlemlenmiştir. Elde edilen bu veriler ışığında bölgesel kalkınma politikalarının temel aktörü olan kalkınma ajanslarının sağlamış olduğu desteklerin gerçekten kalkınma da bir ön ayak olduğu ve fayda – maliyet analizi kapsamında başarılı olduğu sonucuna varılmıştır. Bir diğer ifade ile bölgesel kalkınma ajansları, kuruluş yapıları itibariyle amaçlarına hizmet etmektedirler.

Bu bağlamda bölgesel kalkınma ajansları, sağlamış oldukları mali desteklerle birlikte mikro ölçekte kalkınma sürecini hızlandırmakta ve bu sürece bağlı olarak ulusal düzeyde de kalkınmanın ana aktörü görevinde bulunmaktadırlar. Bölgesel kalkınma ajanslarının kalkınma sürecinde oynadığı bu rol, gerek yerelleşme akımlarının ön plana çıkmasını ve yerel gereksinimlere yönelik uygun desteklerin sağlanmasını gerekse yönetim unsuru ile birlikte yerel aktörlerin de kalkınma politikalarının karar süreçlerinde bulunmalarını sağlamıştır. Görüldüğü üzere, bölgesel kalkınma ajansları eliyle yürütülen bu tarz kalkınma politikalarının başarısı yadsınamaz düzeydedir. Bu kapsamda, kalkınma politikalarına yönelik yerel aktörler ve bölgesel kalkınma ajansları arasındaki etkileşim zaman içerisinde daha da arttırılmalı ve bu süreçte alınacak mali destek kararları şeffaf bir şekilde açıklanmaya devam edilmelidir. Diğer yandan, bölgesel kalkınma ajanslarının kalkınmaya yönelik sağlayacakları mali destekler, bölgenin potansiyelini ortaya çıkartacak ve bölgenin rekabet edebilirliğini arttıracak alan ve sektörlere yönelik olmalıdır. Bu kapsamda alınan kararlar, bölgenin kalkınmasının önünü tıkayacak olan olası sorunları önceden saptamaya yarayarak, bu tarz sorunları engelleyici bir rol oynayacaktır. Tüm bu sayılan unsurların yanında, bölgesel kalkınma ajanslarının bölgenin potansiyeline ilişkin, gerek ulusal gerekse uluslararası girişimcilere yönelik tanıtım faaliyetlerinde bulunması, bölgelerin kalkınmasını hızlandırmada önemli bir unsur olacaktır. Belirtilen tüm bu öneriler kapsamında faaliyet gösteren bölgesel kalkınma ajansları, bölgesel ve ulusal temelde etkin ve başarılı kalkınma politikalarının uygulanmasının temel aktörü olacaktır.

Kaynakça

- Akarçay, Pınar (2009). “Cumhuriyet'ten Günümüze Trakya'da Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Bölge Kalkınma Ajansı”. Yüksek lisans tezi, <https://core.ac.uk/download/pdf/50609782.pdf> [İndirme Tarihi : 20.11.2021]
- Altıntaş, Zühal (2016). “Kalkınma Ajanslarının Bölgesel Kalkınmadaki Rolü: Ahiler Kalkınma Ajansı Örneği”. Yüksek lisans tezi, http://acikerisim.nevsehir.edu.tr/bitstream/handle/20.500.11787/182/zuhalt%C4%B1ntas_tez.pdf?sequence=1&isAllowed=y [İndirme Tarihi: 20.11.2021]
- Ataseven, Aysen ve Bakış Çağla (2017). İnsani gelişme endeksi kamuoyu raporu (İGE-K). İstanbul: İnsani Gelişme Vakfı.
- Ayna, Yunus Emre (2011). “Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Kalkınma Ajansları.” Yüksek Lisans Tezi, https://www.academia.edu/19916272/B%C3%B6lgesel_kalk%C4%B1nma_politikalar%C4%B1_ve_kalk%C4%B1nma_ajanslar%C4%B1 [İndirme Tarihi : 11.10.2021]
- Berber, Metin ve Ebru Çelepci. (2005). “Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği.” Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 146 – 156 Trabzon: <http://www.metinberber.com/makaleler.Asp> [İndirme Tarihi : 15.11.2021]
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2021). Human Development Indicators, <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/TUR> [İndirme Tarihi : 03.11.2021]
- Cankorkmaz, Zühal (2011). “Türkiye’de bölgesel kalkınma ajansları ve bu ajanslara yönelik eleştiriler.” Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 26:1, 113 - 138.
- Çelik, Onur ve Sibel Çetiner , (2019). “Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Planları ve Kalkınma Planlarındaki Söylem Değişiklikleri.” International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 2 (3), 121 - 131.
- Çukurova Kalkınma Ajansı (2021). Geçmiş Destekler <https://www.cka.org.tr/tr/onceki-donem-mali-destekler> [İndirme Tarihi : 20.10.2021]
- Çukurova Kalkınma Ajansı (2021). Hakkımızda, <https://www.cka.org.tr/tr/sayfa/hakkimizda> [İndirme Tarihi : 20.10.2021]

Çukurova Kalkınma Ajansı (2021). Organizasyon Yapısı <https://www.cka.org.tr/tr//organizasyon-yapisi> [İndirme Tarihi : 20.10.2021]

Devlet Planlama Teşkilatı. (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983). http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1979-1983.pdf / 11.12.2019 [İndirme Tarihi : 05.10.2021]

Devlet Planlama Teşkilatı. (2008). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007 - 2013, Bölgesel Gelişme. <https://www.metu.edu.tr/system/files/kalkinma.pdf> [İndirme Tarihi : 18.10.2021]

Devlet Planlama Teşkilatı. (2002). DPT'nin kuruluşunun 42. Yılı, http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/DPTnin_Kurulusunun_42nci_Yili_Ozel_Sayi.pdf / 02.02.2020 [İndirme Tarihi : 03.10.2021]

Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Hakkımızda (2012). Hakkımızda <http://www.marka.org.tr/sayfa/13/74/hakkimizda> [İndirme Tarihi : 28.10.2021]

Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2021) Destekler <http://www.marka.org.tr/sayfa/112/168/-proje-teklif-%C3%A7agrisi> [İndirme Tarihi : 28.10.2021]

Hasanoğlu, Mürteza ve Ziya Aliyev (2006). “Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları.” Sayıştay Dergisi,, 81 - 103.

Işık Maden Selen ve Asena Gizem Yiğit, (2019). Bölgesel Kalkınma Politikalarındaki Dönüşüm: Yeni Bölgecilik Yaklaşımı ve Türkiye Yansımaları. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (3) , 113-120 . doi: 10.18506/anemon.420459

Resmi Gazete . (2006, 01 25). Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm> [İndirme Tarihi : 23.10.2021]

Keskin, Hidayet ve Onur Sungur, (2010). “Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye’de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi .” Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010 (21) , 271-293

Kıratoğlu, Emrah (2015). “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Bölgesel Kalkınma Politikaları Ve Kalkınma Ajanslarının Önemi : Karacadağ

Kalkınma Ajansı.” Yüksek Lisans Tezi,
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=WY5CM7tPNE2z_YM6pBu0txavfOP8qf3Qei0LKn-UjXcBrKAbILNTyOgo9OSJdrfb [İndirme Tarihi : 03.11.2021]

Koçberber, Seyit (2006). “Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi.” Sayıştay Dergisi, 61, 37 - 55.

Kulaksız, Yahya (2008). “Türkiye'de Bölgesel Gelişmişlik Farkları, İstihdam ve Kurum Hizmetlerinin Çeşitlendirilmesi.” Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü,

Kum, Melike ve Müzeyyen Eroğlu M (2010). “Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının İdari Teşkilat İçindeki Yeri.” Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 35, 175 - 198.

Kumcu, S. Yağmur (2019). “The Analysis Of Mainstream Development Concepts.”, içinde : “Global challenges in development finance and education.” (Editörler : Şiriner, İsmail ve Marcel Mečiar) IJOPEC Publication., London, ss. 37 - 54

Özçelik, Özer, Güner Tuncer , “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları,” Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9: 1, 253–266.

Özaslan Ahmet, Hidayet Ünlü (2015). “Türkiye'de bölgesel kalkınma politikalarında değişim ve kalkınma ajansları.” Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7:13, ss. 64 - 83.

Sarıhan, Zekeriya (2011). “Yerel İktisadi Kalkınma Bağlamında Kalkınma Ajansları'nın Rolü ve Türkiye Uygulamaları.” Yüksek lisans tezi,
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=rcbWnuqW6HxCZ_98ARapgr6nY8aVBCILFg3uB-Wbilrh5zJMvTcO0b0mrwKeMczw [İndirme Tarihi : 25.10.2021]

Savrul, Burcu Kılınç (2012). “Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Politikaları : Avrupa Birliği Ve Türkiye.”, Doktora tezi,
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/49303.pdf> [İndirme Tarihi : 10.10.2021]

Sayın, Meral (2006). “Yerel Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak GAP - GİDEM Projesi”, GAP Girişimciliği Destekleme Merkezi, 1 (1): 345-357.
https://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/bolum5/5_3_sayin.pdf [İndirme Tarihi : 09.10.2021]

Sen, Amartya ve Sudir Anand (1997). “Concepts of Human Development and Poverty: A Multidimensional Perspective “: Human Development Papers. United Nations Development Programme, New York, ss. 1-20.

Tekeli, İlhan (1981). “Dört Plan Döneminde Bölgesel Politikalar ve Ekonomik Büyümenin Mekansal Farklılaşması.” ODTÜ Gelişme Dergisi, 1981 Özel Sayı, ss. 68 – 87, https://www.academia.edu/31028209/D%C3%B6rt_Plan_D%C3%B6neminde_B%C3%B6lgesel_Politikalar_ve_Ekonomik_B%C3%BCy%C3%BCmenin_Mekansal_Farklılaşması [İndirme Tarihi : 11.10.2021]

Todaro, Michael P. ve Stephen C. Smith (2015). “Economic development.” Pearson Publishing, Harlow

Turan, Seyida. (2007). “Bölgesel Kalkınma Ajansları Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye Modeli.” Yüksek lisans tezi, Erişim Adresi : https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=wBmNpkQC9Nhi90NLW7E7-YmM4zTUx4I-EVGHD5YU0DuSgLHfit_-VRJeSgADltya [İndirme Tarihi : 15.11.2021]

Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği. (2008). “Türkiye’de Bölgesel Farklar Ve Politikalar.” İstanbul : TÜSİAD-T / 2008- 09/ 471

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (2016). “Kalkınma Ajansları 2016 Yılı Genel Faaliyet Raporu”. http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/16237/Kalk%C4%B1nma_Ajanslar%C4%B1_2016_Y%C4%B1n%C4%B1_Genel_Faaliyet_Raporu.pdf / [İndirme Tarihi : 12.11.2021]

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (2017). “Sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında Türkiye’nin mevcut durum analizi projesi.”http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/753_1.pdf [İndirme Tarihi : 12.11.2021]

Yıldırım, Nesrin (1998). “Türkiye’nin gelişme sürecinde Devlet Planlama Teşkilatı.” , Doktora tezi, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=sELqxtTIFGAjsbjOuuiyCMYko0s_Te_eVqbCKGMN5zjHoSVOYhfm7zxoO8ZJXu_A [İndirme Tarihi : 20.10.2021]

Yıldız, Güzide (2013). “Bölgesel Dengesizliklerin Giderilmesinde Kalkınma Ajanslarının Rolü ve Güney Ege Kalkınma Ajansı Örneği.” , Yüksek lisans tezi.

<http://adudspace.adu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11607/532/10020128.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [İndirme Tarihi 03.11.2021]

Yılmaz, Vedat ve Nur Çelik Efşan, (2019). “Yerel Kalkınma Aktörlerinin Yerel Kalkınma Yaklaşımı Perspektifinde İncelenmesi “. R&S - Research Studies Anatolia Journal , 2:7 , 342-359 . doi: 10.33723/rs.620809

Zengin, Eyüp , Mustafa Başkurt ve Muharrem Es, (2014). “Yerel Yönetimler ve Yerel Kalkınma”. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3:2 , 95-124 .